

Милосав Ж. Чаркић (Београд)

Лева граница риме¹

✦ Кључне речи:

рима, њочетјак риме, њочетјак речи, акценћовани вокал, ѡрви ѡдударни ѡлас (фонема), римована ѡласовна (фонолошка) секвенца, римовани сћиховни ѡлексћ.

У чланку *Лева ѡраница риме* аутор указује на погрешне ставове и мишљења која постоје у науци о стиху и версификацији. Наиме, тврдило се и тврди да се лева граница риме подудара са акценцованим вокалом у римованим речима. Међутим, у веома малом броју примера ова тврдња је тачна, док у великом броју случајева долази до колизије између леве границе риме и акценцованог вокала.

У многим досадашњим написима о рими њен почетак се изједначава са акценцованим вокалом². Међутим, када се погледа право стање ствари и доведе у везу са бројем примера у којима се стварно почетак риме подудара са акценцованим вокалом у речи са оним примерима

у којима оваква подударност изостаје – лако се може закључити да је горња констатација само делимично тачна. Због тога наш рад посвећујемо управо овој проблематици. Наиме, основна нам је намера да на материјалу српске поезије покажемо и докажемо у којој мери и у

- 1) У прошлом броју часописа *Сћил* писали смо о *Десној ѡраници риме*, где смо показали и доказали супротно од онога што је до сада тврђено да се крај риме поклапа са крајем римованих речи (Чаркић 2009: 225–235).
- 2) Српски теоретичар књижевности Р. Димитријевић сматра да је „Слик (рима) [...] гласовно подударање [...] То подударање гласова тече од наглашеног слога у последњој речи у стиху и даље“ (Димитријевић 1969: 254). Слично Димитријевићу мисли и хрватски теоретичар књижевност М. Солар, који говори о *ѡравој* или *ѡравилној рими* истиче да је то она рима „у којој се подударају наглашени гласови и

којим ситуацијама не долази до подударња почетка риме са акцентованим вокалом у римованој речи.

Увидом у скоро целокупни материјал српске поезије, од њених почетака (средњи век) па све до данас, може се са сигурношћу тврдити да се у многим ситуацијама почетак риме не подударе са акцентованим вокалом у римованој речи. Чак и у рими у којој се приликом њеног гласовног (фонолошког) структурирања поштују строга канонска правила често долази до померања почетка риме изван акцентованог вокала: или унапред или уназад³. Наравно, у овом раду нећемо представити све случајеве

колизије између почетака риме и акцентованог вокала у римованим речима (или само у једној од њих), него ћемо указати на оне примере који су бројни, и који својим присуством делују на општи доживљај риме.

Рима се у српској поезији у више наврата може у потпуности подударати са почетком и крајем римованих лексичких јединица. Али је то подударење посебно изражено онда када су римоване гласовне секвенце и римоване речи потпуно истог фонолошког састава.

У једном случају реч је о понављању једне лексеме у функцији риме. Ради се о лексичкој рими.

202

(1) (...)

И суви бор о јавор и залеђена смола
Стално се враћам кући по жеравицу рѣчи
А угљен сам у води над ничим туја тмола
Како ћу тамо ући кад останем без рѣчи
Зна она што ме води а већ ме нема пола
(РНН, 33).

сви гласови који слиједе иза наглашених (срѣма – јѣма, звѣно – ђно)⁴ (Солар 1980: 94). Такође и страни истраживачи су слично дефинисали почетак риме. Тако *Elwert* каже: „Под римом се разуме акустичка идентичност слога или крајњих слогова две речи, идентитет који обухвата последњи наглашени слог и гласове који га следе“ (*Elwert* 1965: 23). *Gramont* тврди да „Први услов да се две речи могу римовати јесте да су им наглашени вокали хомофони или да су истоветни“ (*Gramont* 1908: 78). *Morier* сматра да је „Рима хомофонија последњег вокала и фонема које га евентуално следе“ (*Morier* 1943/44: 32). Шенгели верује да „Рима јесте сазвучје последњих акцентованих вокала и свега онога што иза њих следи“ (Шенгели 1960: 87). Имајући све ово на уму, а и многе друге нерешене проблеме везане за постојање риме као поетског поступка, и ми смо покушали да из нашег угла дефинишемо риму: Рима је гласовна фигура која као елеменат гласовне (фонолошке) супстанције језика представља пуно или делимично подударење римованих речи (Чаркић 2001: 169). У својим написима о рими често смо скретали пажњу на то да многа историјско-компаративна истраживања показују да дефинисање риме мора бити веома еластично, јер се крај стиха и потпуна гласовна подударност риме мења у зависности од поетског укуса једне епохе, од књижевне традиције и личног става песника.

- 3) О овоме читалац се може више информисати у нашем раду: *Акцентаи и рима у поезији српских модерних* (Чаркић 2007: 289–303)

- (2) Бежи мома, до кòлена
 Ноне јој се беле,
 Беле ноне до кòлена
 Момка су занеле:
 (БРР, 60).

- (3) (...)
 У страху Зеј са стрепна колена
 свог орла шиље глађу морена
 да једе роба, да му вади плућ,
 нек с' онда смеје богу с' *рујајућ!*
 И оде ор'о зраком *иливајућ*
 и стаде јести титанску му плућ;
 ал' чим нарасте – опет онај смѐј,
 ни једна реч, већ *смеј* и опет смѐј –
 да пукне силан од љутине *Зеј*,
 де њему смејом пркоси јунак,
 а он још на то свој да даје зрак!
 (...)
 (ЛКО1, 56).

У примеру (1) из поезије Р. Петрова Нога у квинти системом наизменичне риме међусобно се римују први, трећи и пети стих (смола – тмола – пола, -ола: -ола: -ола), а други и четврти стих, и то лексичком римом (рѐчи – рѐчи, *речи: речи*). Код тројне риме ситуација није тако једноставна. Наиме, римовна гласовна секвенца код трију римема није идентична, тако да се римује први и трећи стих (смола – тмола, -мола: -мола), па онда, и то накнадном римом, везан је пети стих за први и трећи стих (смола – тмола – пола, -ола: -ола: -ола). Преостала два стиха: други и четврти међусобно су повезани лексичком римом (рѐчи – рѐчи, *речи: речи*), односно понављањем једне речи у функцији риме на клаузулама двају стихова. У овом случају, као што се види, почетак риме се подудар са почетком римованих речи (односно консонантском фонемо: р- / р-), а не са акцентованим вокалом у њима. У примеру (2)

из поезије Б. Радичевића у катрену наизменичним римовањем везују се први и трећи (кòлена – кòлена, *колена: колена*), а други и четврти стих (беле – занеле, -еле: -еле). У непарним стиховима песник је употребио лексичку риму, заправо поновио је једну реч у функцији риме, како би остварио потпуну риму, риму која се налази на свим клаузулама у песми. Оваква рима је условила такво гласовно (фонолошко) структурирање којим је успостављена потпуна корелација између почетка риме и почетка римованих лексема. Дакле, рима не почиње акцентованим вокалима (-о-: -о-) него консонантима (к-: к-). У примеру (3) из поезије Л. Костића у наведеном делу стиховног текста, као и у целој песми *Прометјеј*, у неправилном низу се смењују парне, тројне и четворне риме. Систем риме је овакав: парна рима повезује први и други стих (колена – морена, -о-ена: -о-ена); четворна рима повезује трећи, четврти, пети и шести стих (плућ – ругајућ – пливајућ – плућ; *илућ: -ајућ: ил-ајућ: илућ*). Међутим, у оквиру четворне риме постоје и накнадне везе, којима је остварено додатно (или накнадно) римовање. Према истоветним римованим гласовним секвенцама четворна рима садржи више римованих подсистема: системом двојне обгрђене лексичке риме доводе се у везу трећи и шести стих (плућ – плућ; *илућ: илућ*), а двојном, парном римом четврти и пети стих (ругајућ – пливајућ, -ајућ: -ајућ), док се римованим сагласјем *илућ* накнадно пети стих везује за трећи и шести (плућ – пливајућ – плућ; *илућ: ил-ућ: илућ*). Надаље делује тројна рима, везујући седми, осми и девети стих (смеј – смеј – Зеј; -еј: -еј: -еј). Међутим, и код тројне риме постоји додатни подсистем римовања у виду двојне лексичке

риме у којем се везују седми и осми стих (смѐј – смѐј, *смеј: смеј*). На крају парном римом везују се десети и једанаести стих (јунак – зрак, *-ак: -ак*). У насталом веома сложенем систему римовања два пута је употребљена лексичка рима (плућ – плућ, смеј – смеј) у којој је њен почетак корелативан са почетком лексичких јединица, односно са инцијалним консонантима

(пл- : пл-, см- : см-), а не са акцентованим вокалима (пл-ѣћ – пл-ѣћ, см-ѣј – см-ѣј).

У другом случају ради се о хомонимским (хомографским) римама, односно о таквим римама у којима се римују речи истог гласовног састава али различитог значења. Овакве риме у српском језику обавезно подразумевају употребу различитих акцената у римованим речима.

204

- (1) У тихом се цвету неке ватре палѐ.
Изгубљене у свету варке ми око снују.
О тужне ноћи преко сна мог пале!
Нек небо усни огањ и олују!
У тихом се цвету неке ватре палѐ
(БМИ, 32).
- (2) Нико не види ни своје стѡпе
док скупља, у пољу, Божје семе.
Кад биљке зборе, људи занеме,
живот и смрт се, на међи, стѡпѐ
(СлРП, 26).
- (3) Осјетише драгост меких миловања,
али кћерке жуте напуштене цвату.
Жељеле би грлит прсте бијелих ткања,
страст нечијих длана ћутјети на цвату
(СКП, 34).

У примеру (1) из поезије Б. Радичевића у квинти, у којој се понављају први и пети стих, римују се непарни стихови: први, трећи и пети (палѐ – пале – палѐ, *йале: йале: йале*) и парни стихови: други и четврти (снују – олују, *-ју: -ју*). У систему непарне риме употребљена је хомонимска рима, јер су у првом и петом стиху облици „палѐ“ заправо облици 3. л. мн. презента глагола „палити“, док је у трећем стиху облик „пале“, такође, облик 3. л. мн. презента, али глагола „пасти“ (свалити се). Дакле, у тројној рими, као што се

види, дошло је до колизије између почетка риме и акцентованог вокала, пошто је почетак риме у потпуној корелацији са почетком римованих речи. У примеру (2) из поезије С. Ракитића коришћена је обгрљена рима, јер се римују први и четврти (стѡпе – стѡпѐ, *сѡйе: сѡйе*), а други и трећи стих (семе – занеме, *-еме: -еме*). У пару риме (стѡпе – стѡпѐ, *сѡйе: сѡйе*) ради се, такође, о хомонимској рими зато што је у првом стиху облик „стѡпѐ“ употребљен у виду множине именице „стѡпа“ (најнижи део људске ноге), док је у

четвртом стиху облик „стѡпѣ“ употребљен у облику трећег лица множине презента глагола „стопити“ (сјединити). И овде, као и у претходном примеру, почетак риме није усаглашен са акцентованим вокалом, већ је он подударан са почетком речи. У примеру (3) из поезије С. Куленовића искоришћена је укрштена рима, јер се римују први и трећи (миловања – ткања, -ања: -ања), а други и четврти стих (цвату – цвату, цваџу: цваџу). У парним стиховима песник је користио хомонимску риму, пошто се под истим гласовним секвенцама крију облици различитих лексичких јединица: у другом стиху облик „цвату“ представља облик трећег лица множине презента глагола „цватати“ (цветати), док у четвртом стиху облик „цвату“ представља локатив једине именице „цват“ (цвет).

У више различитих случајева почетак и крај риме и римованих речи се подуда-

ра, али гласовни састав римованих секвенци и римованих речи се разликују. У свим овим примерима долази до колизије између почетка риме и акцентованог вокала у римованим речима. Различити случајеви изражавају различите односе римованог и неримованог гласовног (фонолошког) материјала.

Бројни су примери у којима се гласовно сиромашнија реч у потпуности садржи у гласовно богатијој римованој речи. Однос неподударних гласова се може изразити формулом: 1/0 (злато – зато, з-аџо: заџо); 0/1 (сели – срели, сели: с-ели); 0/2 (лице – литице, лице: л-ице); 3/0 (похвале – пале, њ-але: њале); 0/4 (пас – полу-бас, њас: њ-ас); 0/5 (палом – посусталом, њалом: њ-алом); 0/6 (пати – препознати, њаџи: њ-аџи). Овде треба имати у виду и то – што се број неподударних гласова повећава, фреквенција таквих случајева опада.

- (1) Дистих и катрен у секстини смисла
Разломише се у цезури мårта
Премда ни зими не мирују числа
Снег опет чита кајданку Мбцарта
(РНН, 56).
- (2) – „Зар ја?!“ – завидљивац узвикну с помамом –
„иза Ификрата, обућара сйна?!“
– „Да, јер племство моје тек почиње са мном,
а с тобом већ сконча племство од старина...“
(МЈС, 84).
- (3) Кажњена у ватри моја звезда пѡсти
Горе чисте воде због мрачне прѡшлости.
Што ми започесмо болест ће да доврши
Двосмислена птица се у камену пуши
(...)
(МБМ, 34).

У примеру (1) из поезије Р. Петрова Нога делује укрштена рима: римују се први и трећи (смысла – числа, -исла : -исла), а други и четврти стих (мартa – Моцарта, *марѝа : М-арѝа*). У парним стиховима наша се таква рима у којој је прва римема у потпуности остварена у другој римеми, с тим што ова друга има и два неподударна гласа (-оц-), који долазе унутар римоване гласовне секвенце (*М-оц-арѝа*). У примеру (2) из поезије М. Јанковића, као и у примеру (1), делује, такође укрштена рима: римују се први и трећи (помамом – мноm, -мом : м-ом), а други и четврти стих (сѝна – старѝна, *сина : с-ина*). У парним стиховима наилази се на риму у којој друга римема има све гласове прве, уз вишак од три неподударна гласа (-тар-) смештена у унутрашњост римоване гласовне секвенце (*с-тар-ина*). У примеру (3) из поезије М. Бећковића употребљена је парна рима, тако да се римују први и други (пдстѝ – прдшлости, *ѝосѝи : ѝ-осѝи*), а трећи и четврти стих (доврши – пуши, -ши : -ши). У римованом пару (*ѝосѝи – ѝрошлосѝи*) прва

римема у потпуности је гласовно остварена у другој римеми, док друга римема има вишак неподударног материјала од четири фонеме (-рошл-), које су се нашле у средишњем делу римоване гласовне секвенце (*ѝ-рошл-осѝи*). У свим римованим паровима почетак риме се не подудара са акцентованим вокалом у римованим речима, јер се почетак риме поклапа са почетком римованих јединица.

Бројни су и случајеви у којима неподударност гласова (фонема) иде од симетричног: 1/1 (*векова – вукова, в-кова : в-кова*); 2/2 (*недолична – непомична, не-о-ична : не-о-ична*); 3/3 (*ѝревисока – ѝредубока, пре-ока : пре-ока*) до несиметричног односа: 1/2 (*ѝламно – ѝомамно, ѝ-амно : ѝ-амно*), 2/1 (*ѝоспало – ѝомало, ѝо-ало : ѝо-ало*), 1/3 (*ѝиљак – ѝатрљак, ѝ-љак : ѝ-љак*); 2/3 (*ѝоверење – ѝодозрење, ѝорење : ѝо-рење*); 3/4 (*ѝопуцују – ѝодвикују, ѝо-ују : ѝо-ују*); 4/6 (*ѝошалио – ѝрепречио, ѝ-ио : ѝ-ио*), 6/4 (*надгледала – наљубила, на-ла : на-ла*). Постоје и друкчији неподударни гласовни односи, али су примери много ређи од наведених.

- (1) Зло је мучно садашње пднѝети,
Зло нас бивше пече у памѝети,
Море зала ов' је свет!
Лед и ватра, зрак, и гром, и вода,
Звери, змије, гад од разна рода,
Често век нам чине клет!
(СМА, 189).

- (2) Јулка претури играчке наопачкѝ
скочи у кревет наглавачкѝ
и заспа,
љута на мачке, на тачке,
и, уопште, на сваке ачке
(ДРД, 60).

- (3) Живот је могао, досад, да ме прãти.
 Располућен муњом, жив после потреса,
 За следећу јесен нећу постòјати,
 Смирују се морја, горја и небеса
 (МНД, 39).

У примеру (1) из поезије С. Мркаља секстина је према систему римовања подељена на дистих у ком влада парна рима и катрен са обгрљеном римом. У прва два стиха налази се римовани пар (пòднèти – пãмèти, *û-èйи* : *û-èйи*), где се у унутрашњости римоване гласовних секвенци (*û-одн-èйи* – *û-ам-èйи*) налазе неподударни гласови (-одн-/ам-). У примеру (2) из поезије Д. Радовића рима није спроведена у свим стиховима, али је у четири употребљена истоветна римована гласовна секвенца (-ачке). Међутим, у прва два стиха налази се рима у којој су се и на левој и десној њеној граници нашли римовани гласови (наопãчкè – наглавãчкè, *на-ачке* : *на-ачке*). Дакле, неподударни материјал је смештен у унутрашњост римованих речи: у првој два, а у другој четири гласа (-оп-/глав-). У примеру (3) из поезије М. Ненадића у катрену укрштеном римом повезују се први и трећи стих (прãти – постòјати, *û-айи* : *û-айи*),

код којих су почеци и крајеви римованих јединица захваћени римованим гласовима: крај обележава део римоване гласовне секвенце (-айи), а почетак подударни глас (*n-* : *n-*). Тако се унутар римоване гласовне секвенце нашли неподударни гласови (*û-р-айи* – *û-остој-айи*). Као што се види, у сва три наведена примера почетак риме не обележава акцентовани вокал, него увек неки од постојећих консонаната српског језика.

У свим досадашњим примерима риме постоји одређена систематичност која се огледа у симетричности појављивања римованих гласова. Међутим, постоје и примери риме, који нису занемарљиви, а у којима је римовани материјал у одређеној мери несистематично распоређен, тако да се поједини неримовани гласови налазе дисперговани у средишту римованог материјала, што значајно утиче на звуковни квалитет риме.

207

- (1) Ој Лãзãре ливадãре,
 ко ти даде ту ливаду
 око краја покошену,
 а у среди смиљ родио?
 (...) (АНЛП, 39).
- (2) Сиједи Патријарх
 служи службу
 Красници пећкој
 посљедњој утјеси
 задњег збјега
 Косовометохијског

Писак прѡгнѡнѡих
и пѡклѡнѡих
са молитвеним вапајем
до неба се чује
(...) (МАУ, 113).

- (3) И пође була узаном стѡзѡм,
шири јој се срце наданим спѡсом,
под стопом њеном снези се топе,
јер над је тај греје од главе до стопе,
од главе до стопе дркћући од нада,
стала је пред црна манастирска врата,
на црна врата белом куца руком,
из бела грла танком зове гуком:
(ЛКО1, 65–66).

У примеру (1) из народне лирске поезије у две суседне речи у стиху употребљена је контактна рима, у којој се лева и десна граница риме подударају (Лѡзѡре – лѡвадѡре, *Ла-аре* : *л-а-аре*). Део римоване гласовне секвенце (*-аре*) захвата финалну позицију римованих речи, док су почетни римовани гласови размештени на несиметричне позиције: у првој римеми они су на иницијалној позицији у непосредном контакту (*Ла-*), а у другој римеми један глас је на иницијалној позицији, док други глас долази у средину неримованог

материјала (*л-а-*). Ово је условило да и неримовани гласови нису распоређени на истоветни начин у обе римоване лексеме (*-з-/-в-д-*). Сличну ситуацију налазимо и у примеру (2) из поезије М. Амфилохија, где се јавља изненадна рима, јер песма није римована. Дакле, у два узастопна стиха на њиховим крајевима употребљена је рима у којој се лева и десна граница речи и риме поклапају (прѡгнѡнѡих – пѡклѡнѡих⁴, *ѡ-о-аних* : *ѡо-аних*). Као што се види, део римоване гласовне секвенце јасно је назначен (*-аних*), док су преоста-

- 4) (1) Пре бејѡх јѡва нѡдолична!
О, раног ветра лаки даси,
трепти, над светом, нѡпомична
каснѡ звезда што небо краси
(...) (СлРП, 40).
- (2) Ви нисте жал острвља ког вода опкѡљѡвѡ
И одвлачи му песак док се умиљѡва.
И нисте знак на мапи што се сном одмѡтѡвѡ
(СлРП, 251).

У два наведена примера: (1) из поезије С. Ракитића, (2) из поезије С. Раичковића, могло би се говорити о томе да рима почиње са првим вокалом, где би она према класичној терминологији била означена као дактилска рима (или тросложна рима).

ли римовани гласови заузели различите позиције у римованим речима (*ī-o- : īo*). У примеру (3) из поезије Л. Костића у прва два стиха употребљен је унеколико друкчији вид гласовног структурирања риме (*стазѡм – спаѡсом, с-а-ом : с-а-ом*). Почетак и крај риме и римованих речи су у потпуној корелацији. Међутим, овде су се, за разлику од свих других навођених примера, неподударни гласови (*-з-/-с*) нашли усред римованих гласовних секвенци (*-а-з-ом : -а-с-ом*), нарушивши увелико њихов звуковни потенцијал. Иначе, у свим наведеним примерима из ове ставке начин дистрибуције римованих фонема указује на то да почетак риме није на акцентованом вокалу, него је увек на инцијалној консонантској фионими. Овакви примери обично се налазе у поезији у време пре и после модернизма, и нису посебно фреквентни.

У претходном тексту у којем смо говорили о неподударности почетка риме

и акцентованог вокала у римованим речима навели смо најбројније случајеве где се лева граница римованих речи и риме у потпуности подударују. Постоји једна група примера у којима се у једној римеми лева њена граница и лева граница риме подударују, док у другој римеми долази до колизије ових двеју граница. Међутим, у обе римеме рима не започиње акцентованим вокалом него неком од постојећих консонантских фонема⁵. Када је у питању овакво римовање, искључиво се ради о тзв. ехо-рими. Успостављена асиметрија може се изразити бројним односом, и он се у српској поезији креће од 1/0 до 8/0 – 1/0 (*локна – окна, -окна : окна*); 2/0 (*ноћи – поноћи, ноћи : -ноћи*); 3/0 (*биљура – ура, -ура : ура*); 0/4 (*чини – месечини, чини : -чини*); 5/0 (*детелина – ина, -ина : ина*); 0/6 (*уље – хрисовуље, уље : -уље*); 7/0 (*немилосрђа – рђа, -рђа : рђа*); 8/0 (*перспективе – иве, -иве : иве*). Нижи степени разлике неподударних гласова бројнији

А према квалитету нечиста рима, јер су се у римованим гласовним секвенцама нашли неподударни гласови (*-д-л-/-п-м-*, *недолична – непомична, не-о-ична : не-о-ична*; *-пк-/-дм-*, *опкѡлѡвѡ – одмѡтѡвѡ, о-о-ава : о-о-ава*). Међутим, овакву гласовну структуру риме могуће је посматрати и друкчије. Наиме, тако да се завршне гласовне скупине (*-ична : -ична, -ава : -ава*) сматрају као компактни део римоване секвенца, а да се гласови који долазе улево од њих (*не-о-/-не-о-, о-о-/-о-о-*) сматрају као дисперговани део римоване гласовне секвенце, који скупа улазе у општи састав римованих гласовних секвенци (*не-о-ична : не-о-ична*).

- 5) Када је у питању ехо-рима, понекад се дешава, и то када рима у обе речи почиње вокалом, да у речи гласовно сиромашнијој долази до поклапања почетка риме са акцентованим вокалом.

Суза засја у твом ђку
И возбуди прѣдубоку
Рану тужну срца мог;
Рећи ништа ти не моглох,
Жалост нема речи много,
Питај само срца твог

(СЈА, 201).

У наведеном примеру из поезије С. Јовића у прва два стиха наша се ехо-рима (*оку – прѣдубоку, оку : -оку*). У првој римованој јединици почетак риме се подудара са почетком речи, али и са акцентованим вокалом (*ѡку*) док је код друге римоване јединице почетак риме на предзадњем вокалу у којој је акценат два вокала испред (*прѣдубоку*).

су, а и везани су за све периоде српске уметничке и народне поезије, док виши степени разлике од 6/о до 8/о карактери-

стични су претежно за српску савремену уметничку поезију.

210

- (1) Слој по слој скидамо с лица.
Земља кад пева, пева пад.
Помера се још дубље клица.
Поље прекрио најгушћи хлад.
На прашном путу псето цвили,
двојнице се однекуд чују.
Хиљадугодишњи сан смо снили,
А сад слушамо само олују

(СЛРП, 126).

- (2) Издигнем руку ка небу – у тавном срцу свемира
новоизникло сазвежђе од моје шаке заблїста
Ослоним ли се на стабло, запитам се пун немира
да л' крошња мог крвотока ил' сребром маслина лїста?

(МДН, 169).

- (3) (...)
У немаштини крилати куршуме
Опевавају ватре бивше шуме.
Простори немају осим твога духа
Никог ко лети, а може без ваздуха
(...)

(МБМ, 31).

У примеру (1) из поезије С. Ракитића у једном римованом пару ехо-рима је остварена односом 1/о (*лица – клица, лица: -лица*). Овде је постигнут веома висок степен звучности риме, јер само један глас, једна фонема, као неподударна, стоји на према осам подударних гласова 1:8 (*к-: лица/ -лица*). Од посебне важности је то да у обе речи почетак риме започиње консонантом (*л-/л-*), а не акцентованим вокалом (*лїца – клица*). У примеру (2) из поезије М. Дединца. ехо-рима је настала римовањем двеју речи (*заблїста – лїста, -лїста: лїста*). Однос неримованог и римованог гласовног материјала је 3:10 (*заб-: -лїста/лїста*), тако да је

звукoвни потенцијал риме веома изражен. И овде, као и у претходном случају, почетак риме је везан за консонантске фонеме (*л-/л-*), тако да су се акцентовани вокали нашли иза консонантских фонема у римованим гнездима (*заблїста – лїста*). У примеру (3) из поезије М. Бећковића налазимо ехо-риму у сва четири суседна стиха (*куршуме – шуме, -шуме: шуме; духа – ваздуха, духа: -духа*). У првом римованом пару рима започиње консонантским фонемама (*-ш/ш*), док се акцентовани вокал, у првој лексеми налази изван римоване гласовне секвенце (*кур-шуме*), а у другој у самој римованој гласовној секвенци (*шуме*). Потпуно је истоветна

ситуација и код другог римованог пара. Наиме, рима започиње консонантским формама (д/-д), али је редослед обрнут. Ту прво долази лексема у којој се акцентски вокал налази у склопу римоване гласовне секвенце (*гѹха*), док је у другој лексени он изван римоване гласовне секвенце (*вѹз-гѹха*).

У великом броју случајева лева граница риме и лева граница римованих лексема стоје у одређеној колизији. Непо-

дударни гласовни материјал у две римеме може изражавати симетричан однос, и тада се рима доживљава као правилнија: 1/1 (*план – клан, -лан : -лан*); 2/2 (*закон – докон, -кон : -кон*); 3/3 (*исходит – доводит, -одиѿ : -одиѿ*); 4/4 (*увенуле – просуле, -уле : -уле*); 5/5 (*заменили – погубили, -или : -или*); 6/6 (*заставама – футролама, -ама : -ама*). Као што се види, симетрични однос се успоставља на 1/1 и иде до 6/6.

(1) Свет разради најсавременији
о речи свет плѧн.
Сунце вербално изгори истоветно
Као њених речи, клѧн
(...) (СРСТ, 14).

(2) (...)
На првог, што на по пута оста,
Вила руже давно ѱвенуле,
По гробу му пелена је доста, –
Другог брата по гробу прѢсѹле
(...) (ППША, 318).

(3) У мени звечарка звечи
И блесне магновѧње
Сноп речи ме черечи
Жудећи откровѧње
(...) (МБМ, 22).

У примеру (1) из поезије С. Ристић-Стојановић у две римоване речи (*план – клан, -лан : -лан*) није дошло до подударања почетка речи са почетком риме, али се није поклопио ни почетак риме са акцентованим вокалом (*плѧн – клѧн*) у римованим речима, него је уследила колизија у обе речи за једну консонантску фонему (*л/л, -л-ан : -л-ан*). Однос неримованог и римованог материјала износи 2:6, тако да звучност оваквих рима није велика. Она је умањена и чињеницом да се ради

о затвореним римама у којима преовладавају консонантске фонеме у односу на вокалске. У примеру (2) из поезије П. П. Шапчанина у две римоване речи (*увенуле – просуле, -уле : -уле*) иако римовање почиње вокалском фонемом, акцентовани вокали су изван римованих гласовних секвенци, пошто се налазе на иницијалним слоговима у римованим речима (*ѱвен-уле – прѢс-ѹле*). Однос неподударног и подударног материјала у корист је неподударног и износи 8:6,

што умањује звучност оваквих рима. У примеру (3) из поезије М. Бећковића у постојећој рими (магновење – откровење, -овење: -овење) у обе римеме акцентовани вокали су се нашли у средини римованих гласовних секвенци, тачније на предзадњем вокалу (магн-овење: откровење), док рима започиње (овење: овење) један слог испред акцентованог вокала. У овом римованом пару дошло је до повећања неподударних гласова, њих осам (магн-/откр-), али је упоредо с тим увећан и гласовни састав римованих секвенци, њих десет (-овење: -овење), тако да успостављени однос неримованог и римованог материјала износи 8:10, што одаје утисак приличног звуковног богатства ове риме због бројности римованих гласова и претежности вокалских фонема над консонантским.

Бројни су и примери риме у којима римована гласовна сагласја обавезно долазе иза акцентованих вокала. У овим случајевима најчешће се ради о суфиксалној рими. Најприсутнији су примери у којима је однос неримованих фонема следећи: 2:4 (обале – стасале, -але: -але); 6/2 (нељубљена – имена, -ена: -ена); 8/2 (нестварнији – ичији, -ији: -ији); 4/3 (грозними – пшеници, -ими: -ими); 5/3 (светлоси – опроси, -оси: -оси); 3/6 (литица – чаробница, -ица: -ица); 8/3 (јадранскоја – Белоја, -оја: -оја); 4/5 (поборника – венчаника, -ника: -ника); 4/6 (снабденије – утвржденије, -деније: -деније); 7/4 (наслажденије – утешеније, -еније: -еније); 5/5 (вitezови – соколови, -ови: -ови); 5/6 (вршачкоја – тителскоја, -која: -која); 5/7 (царевине – госпоштине, -ине: -ине).

(1) Док је наша до три мача,
Од три сина, три паћника,
И четвртог љута ножа, –
Кћеркинога вѣреника
(ЈЗП, 73).

(2) (...)
Па он дрмну на граду топове,
три хиљаде састави катана,
па посједе своју бедѣвију,
и изиђе граду на капију
(...) (АНЕП, 132–133).

(3) (...)
Сава васесвештени израсте,
обојуже песанми похвалним,
мисланије цркви свѣтилнѣки,
тројичаских побѣорнѣки,
јересем низложитеље,
чиститељем лепоту,
иноких сабранијѣ,
ништих же утешѣнијѣ,
(...) (ТХСс).

У примеру (1) из поезије Ј. Јовановића Змаја у римованом пару (патника – вереника, -ника: -ника) неримовани (пат-/вере-) и римовани гласовни материјал (-ника: -ника) строго је разграничен, а њихов бројни однос је веома приближан 7:8 у корист римованих гласова, тако да звучност риме није посебно изражена. Оно што је веома важно, а то је да се почетак риме у обе римеме не подудар са акцентованим вокалима (пџт-нџка – вџре-нџка), већ се налази иза њих. У примеру (2) из народне епске поезије у римованим речима (бедевију – капију, -ију: -ију) такође је разграничен неримовани (бедев-/кап-) од римованог материјала (-ију: -ију), али је њихов бројни однос 8:6 у корист неримованог материјала, при чему је звуковни квалитет риме у приличној мери умањен. Међутим, и овде се, као у претходном примеру, акцентвани вокал нашао изван римованих гласовних секвенци (бедев-ију – кап-ију). У примеру (3) из поезије Т. Хиландарца појављују се два римована пара (светилници – поборници, -ники: -ники; сабраније – утешеније, -није: -није), у којима је строго разграничен неримовани (светил-/побор-, сабра-/утеш-) од римованог материјала (-ники: -ники, -није: -није). Иако су у питању различите римоване гласовне секвенце (-ники: -ники, -није: -није), постоје многе сличности, заправо истоветности у оба римована пара. Наиме, рима у њима започиње консонантом „н“, који се налази испред римованог неакцентованог вокала.

У оба римована пара претеже неримовани (светил-/побор-, сабра-/утеш-) над римованим материјалом (-ники: -ники, -није: -није), однос је 10:8 у корист неримованог материјала. И у овом примеру, у обе риме, акцентовани вокал је изван римованих гласовних секвенци (свџтил-нџки – пџбџр-нџки; сабрџа-нџје – утешџније). Као што се види, у сва три анализирана примера, као и у свим осталим случајевима из ове ставке, рима започиње далеко од почетка римованих лексема, а и од акцентованих вокала у њима.

Постоји и велики број римованих парова у којима је однос неподударних гласова асиметричан. Настала асиметрија се протеже од односа 1:4 до 1:12. Што се иде ка већим цифрама, заступљеност таквих рима опада: 1/4 (мило – кандило, -ило: -ило); 5/1 (насумице – лице, -ице: -ице); 6/1 (депресија – зија, -ија: -ија); 7/1 (непрегледан – жедан, -едан: -едан); 1/8 (дале – распламсале, -але: -але); 1/9 (неопорављено – сено, -ено: -ено); 1:12 (кућа – чинодејствујућа, -ућа: -ућа). Овде спадају и случајеви у којима је однос два неподударна гласа на једној, према 3, 4, 5, 7 на другој страни: 2/3 (школе – тополе, -оле: -оле); 4/2 (иноцима – клима, -има: -има); 5/2 (отворена – снена, -ена: -ена); 7/2 (светлудање – грање, -ање: -ање). Заједничко за све ове примере јесте то што у римованим речима које имају мање неподударних фонема почетак риме се подудара са акцентовани вокал.

- (1) *Калойер-душом одишу ми чувсџва:*
 свељубав ја сам, истих жудњи кџћа,
 од једне фруле створим жубор фрулства –
 а снага моја чинодејствујућа;
 из лаке руке извире ми грана
 „У плодном крају старога незнања“
 (МТУ, 162).

(2) Гледам ту постељу, Петра мога брата,
и све не верујем шта се овде збило,
голема ме туга самртнички хвата
и ја целим телом тонем у огињило
(СВТ, 150).

(3) Не доносим ти бдиљу вечну, сову,
даровати не ваља те птице,
могле би да ти невоље дозову,
да наврате и гране несанице
(ДМСл, 33).

214

У примеру (1) из поезије М. Тешића у римованом пару (*кућа – чинодејствујућа*) јасно је разграничен неримовани (к-/чинодејствуј-) и римовани материјал (-ућа: -ућа), при чему је бројна разлика између њих веома изражена у корист неримованог материјала – 13:6, чиме је звуковни потенцијал овакве риме сведен на минимум. Иначе, лева граница риме се у првој римеми подудара са акцентованим вокалом (к-ућа), док у другој римеми почетку риме претходе чак четири вокала (чинодејствуј-ућа). У примеру (2) из поезије С. Вујковића у рими (*збило – огињило*) однос неримованог (зб-/огњ-) и римованог материјала (-ило: -ило) износи 5:6, чиме је успостављена њихова скоро потпуна равнотежа. Али, када је у питању однос почетка риме и акцентованог вокала, ситуација је следећа: у првој римеми почетак риме се подудара са акцентованим вокалом (зб-ило), док је код друге римеме ситуација унеколико друкчија; ту се наиме почетак риме подудара са вокалом, који се нашао иза акцентованог вокала (огњ-ило). У примеру (3) из поезије Д. Максимовић у римованим речима (*птице – несанице*) однос неримованог (пт-/несан-) и римованог материјала (-ице: -ице) износи 7:6, где је такође успостављена њихова приближна

равнотежа. Иначе, почетак риме у првој римеми започиње са акцентованим вокалом (пт-ице), док се код друге римеме почетак риме налази тек на трећем вокалу (несан-ице), при чему је инцијални вокал под акцентом. Као што видимо, у свим наведеним примерима у једној римеми рима започиње са акцентованим вокалом, док у другој римованој лексеми рима започиње на неком од унутрашњих вокала, али је то по правилу вокалска фонема која није под акцентом.

Из анализе леве границе риме могу се извести неколики закључци. Информације које читалац добија читајући различите студије и различите напise који за предмет свога истраживања третирају проблеме риме, а који сви одреда тврде да се почетак риме у потпуности подудара са акцентованим вокалом – у многим случајевима нису тачне. Међутим, као што се могло видети, наше истраживање на материјалу српске поезије показало је да се почетак риме у многим римованим облицима не подудара са акцентованим вокалом. Како смо показали, у једним случајевима почетак риме се подудара са почетком римованих речи, а у другим случајевима почетак риме је обележен консонантским фонемама или у обе или у једној римованој јединици. Само у једном

случају на почетку риме, у једној од римованих лексичких јединица, налазе се акцентовани вокали. Стога сматрано да је много примереније, а и истини ближе тврдити да рима почиње са првим подударним гласом (или фонемом) без обзира да ли је у питању консонант, вокал или акцентовани вокал. Такође, не стоји ни употребљавани термин *римовано гнездо*, јер лексема гнездо има полисемично значење, које се креће од *лежишћа њишца, домаћих њернајих живојиња, сийнијих сисара, їмизаваца, инсекајта у којем оне доводе на свети своје младе*; фиг. *куће, дома, њородице*; па до вој. *ујоришћа*,

ујверде; техн. *лежишћа машине, уређаја*; руд. *налазишће различлијих искојина* (Исп. Речник српског језика 1965: 382–383). Зато сматрамо да овај термин (који као што видимо и није термин) треба заменити са примереним термином: *їласовна (фонолошка) секвенца*, тако да у целисти добијамо прецизније именован појам: *римована їласована (фонолошка) секвенца*. Ова римована секвенца има два лика: *комїакїни* (-ило: -ило, збило – огњило; -ника: -ника, патника – вереника) и *дисїерїовани* (о-о-ава: о-о-ава, опкољава – одмотава; не-о-ична: не-о-ична, недолична – непомична).

215

summary

Σ The Left Boundary of Rhyme

In the article *The Left Boundary of Rhyme* the author points out erroneous attitudes and standpoints which exist in versification, i.e. the study of verse. Namely, it has often been, and is still maintained that the left boundary of rhyme corresponds to the stressed vowel in the words that rhyme. However, that claim holds true for a small number of examples, while in a large number of cases there is a collision between the left boundary of rhyme and the stressed vowel. Our investigation, conducted on a corpus from Serbian poetry, has shown that the beginning of rhyme in many cases does not correspond with a stressed vowel. As we have shown, in one type of case with several variations the beginning of rhyme corresponds with the beginning of the rhyming words, while in the other type, also characterized by several variations, the rhymes begin with a consonantal phoneme, either in one or both the rhyming units. Only in one case at the beginning of rhyme, in one of the rhyming lexical units, do we find stressed vowels.

Скраћенице и извори:

- АНЕПШ – *Анїолоїија народних ейских їесама I*, Нови Сад – Београд, 1969.
 АНЛП – *Анїолоїија народних лирских їесама*, Нови Сад – Београд, 1971.
 БМИ – **Бранко Миљковић**, *Изабрane їесме*, Београд, 2005.
 БРР – **Бранко Радичевић**, *Руковейи*, Нови Сад – Београд, 1971.
 ДМСл – **Десанка Максимовић**, *Слово о љубави*, Београд, 2002.
 ДРД – **Душан Радовић**, *Доколице*, Нови Сад – Београд, 1972.

- ЈЗП – Јован Јовановић Змај, *Песме*, Нови Сад – Београд, 1970.
 ЛКО1 – Лаза Костић, *Одабрана дела 1*, Нови Сад – Београд, 1972.
 МБМ – Матија Бећковић, *Мейак лушалица*, Београд, 2003.
 МДН – Милан Дедицац, *Ноћ дужа од снова*, Нови Сад – Београд, 1972.
 МЈС – Милан Јанковић, *Сто сонета*, Београд, 2004.
 МНД – Милан Ненадић, *Дивљи бој Балкана*, Београд, 2003.
 МТУ – Милосав Тешић, *У шесном склоју*, Београд, 2005.
 ППША – Павле Поповић Шапчанин, *Анџолоија старије српске њезије*, Нови Сад – Београд, 1972.
 РНН – Рајко Петров Ного, *Недремано око*, Београд, 2002.
 СВТ – Сретен Вујковић, *Трећим оком*, Бања Лука, 2001.
 СЈА – Спиридон Јовић, *Анџолоија старије српске њезије*, Нови Сад – Београд, 1972.
 СКП – Скендер Куленовић, *Поезија*, Нови Сад – Београд, 1969.
 СЛРП – Слободан Ракић, *Песме*, Београд, 2002.
 СМА – Сава Мркаљ, *Анџолоија старије српске њезије*, Нови Сад – Београд, 1972.
 СРСТ – Санда Рисгић-Стојановић, *Тишина разликује свећлосији*, Вршац, 2110.
 СТРП – Стеван Раичковић, *Песме*, Нови Сад – Београд, 1972.
 ТХСс – Теодосије Хиландарац, *Служба свейоде Сави*, Србљак I, Београд, 1970.

Цитирана литература:

- Димитријевић 1969: **Димитријевић Р.** *Теорија књижевности са примерима* (композиција, језик и стил, версификација). – Београд: Вук Караџић. – 284 с.
 Речник српског језика 1965: *Речник српској књижевној и народној језика*, књ. III о. – Београд: Институт за српски језик САНУ; Српска академија наука и уметности. – 394 с.
 Солар 1980: **Солар М.** *Теорија књижевности*. – Загреб: Школска књига. – 264 с.
 Чаркић 2001: **Чаркић М. Ж.** *Појмовник риме (са примерима из српске њезије)*. – Београд: Институт за српски језик САНУ; Бањалука: Филозофски факултет. – 278 с.
 Чаркић 2008: **Чаркић М. Ж.** *Акцент и рима у њезији српских модерниста*. – У: *Стил*, год. VII, br. 7. – Београд: The International Association “Style”; Orthodox Theological Faculty of Belgrade. – С. 289–303.
 Чаркић 2009: **Чаркић М. Ж.** *Десна граница риме*. – У: *Стил*, год. VIII, br. 8. – Београд: The International Association “Style”; Orthodox Theological Faculty of Belgrade. – С. 225–235.
 Шенгели 1960: **Шенгели Г. А.** *Техника стиња*. – Москва: Гослитиздат. – 312 с.
 Elwert 1965: **Elwert Th.** *Traité de versification française*. – Paris: Klincksieck. – 210 s.
 Grammont 1908: **Grammont M.** *Petit traité de versification française*. – Paris: A. Colin. – 142 s.
 Morier 1943–44: **Morier H.** *Le rythme du vers libre symboliste*. – Genève: Librairie Droz. – 210.